

- // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы: сб. науч. статей. – М., 1986. – С. 66–71.
13. Петросян И. Е. Янычарский корпус в конце XVI – начале XVII века и первая попытка военной реформы в Османской империи / И. Е. Петросян // Восток. История и культура (Ю. Петросяну к 70-летию со дня рождения). – С.Пб., 2000. – С. 108–128.
 14. Срібняк І. В. Військова організація турків-османів (XIV–XVI ст.) / І. В. Срібняк. – К., 2010. – 15 с.
 15. Срібняк І. В. Кінні, артилерійські та спеціальні підрозділи корпусу капикулу в структурі османського війська / І. В. Срібняк // Наукові записки Національного університету «Острозька Академія». – Острог, 2011. – Вип. 17. – С. 306–317.
 16. Срібняк І. В. Оджак яничарів у структурі османської армії / І. В. Срібняк. – К., 2010. – 18 с.
 17. Срібняк І. В. Яничарський корпус османської армії (1362 р. – кінець XVI ст.): організація, комплектування, структура / І. В. Срібняк // Україна у Центральній-Східній Європі. – К., 2010. – Вип. 9–10. – С. 26–41.
 18. Финкель К. История Османской империи: Видение Османа / К. Финкель. – М.: Астрель, 2012. – 829 с.
 19. Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років / Т. Чухліб. – К., 2010. – 446 с.
 20. Andreossy M. Constantinople et le Bosphore de Thrace pendant les annees 1812, 1813 et 1814 et pendant l'annee 1826 / M. Andreossy. – P.: T. Barrois et B. Duprat, 1828. – 525 p.
 21. Levy A. Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century / A. Levy // Middle Eastern Studies. – L., 1982. – Vol. 18, № 3. – P. 227–249.
 22. Mutlu Ю. Yenizeri Осарэнэ Kaldəgəlyöz ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati / Ю. Mutlu. – 1994. – 148 s.
 23. Shaw S. J. Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth Century Ottoman Reformers / S. J. Shaw // Beginning of Modernization in the Middle East. – Chicago, 1968. – P. 29–39.
 24. Uzunçarıöz İ. H. Osmanlı Devleti Teюkiltəndan Kapəkulu Ocaklarə / I. H. Uzunçarıöz. – Ankara, 1984. – 632 s.
 25. Режим доступу: http://www.razlib.ru/istorija/iskusstvo_voiny_srednie_veka/p87.php.

Одержано редакцією 11.02.2014
 Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотация. *Дудар Р. В. Упадок и ликвидация янычарского корпуса. В статье анализируются предпосылки и причины, которые привели к упадку и ликвидации (1826 г.) корпуса янычар в Османской империи, установлены обстоятельства ухудшения боевых кондиций упомянутого корпуса, отражен внеказарменный быт янычар. Дана характеристика комплексу мероприятий султана Махмуда II, предназначенных предотвратить распространение деструктивных явлений в государстве.*

Ключевые слова: янычары, армия, султан, войско, Османская империя, восстание, бунт

Summary. *Dudar R. The Decline and liquidation of the janissary corps. To the middle of the 15th century the janissary corps kept their military professional nature, so that the Ottoman Empire got the most successful military victories. But with the passage of time the janissary corps began to deteriorate, it became a leading political force which could not protect their state. It was the main source of insurrections, revolts and conspiracies, janissaries arrogated to their authority to enthrone sultans. The reason for these was their departure from the fundamental and basic principles of its manning and functioning. Permission for marriage and enrolling their sons to the corps caused internal dissidence of the janissaries. At the same time everybody could pay graft and became the member of the janissary corps. Therefore, soon the state could not regularly and fully pay soldiers. The janissaries began to decline to fight. And as a result the Ottoman Empire suffered great defeats. They arranged different revolts against the government, which did not carry out their orders. Eventually, the janissaries gradually grew into the force which was more dangerous for the government and peaceful population of the empire, than for its internal and external opponents. For a long time the janissaries resisted all attempts of the government to improve the military situation in the empire. But in 1826 the Ottoman authority eliminated the janissary corps and conducted a military reform.*

Key words: janissaries, army, sultan, troop, the Ottoman Empire, revolt, insurrection

УДК 94 (477+438.41)

А. А. Котиченко

САРМАТИЗМ: ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ МІФ ШЛЯХЕТСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

У статті здійснено спробу з'ясувати сутність доктрини сарматизму, що набула поширення серед шляхти Речі Посполитої у XVI–XVII ст.; визначити суспільно-політичні передумови виникнення та поширення.

Ключові слова: сарматизм, Річ Посполита, шляхта

Постановка проблеми. Віддавна висловлено думку про те, що така держава, як Річ Посполита, зберігала єдність не завдяки силі та авторитетові володаря та державної влади, а передусім, завдяки підтримці поліетнічного та багатоконфесійного суспільства. Ідеологія сарматизму, сповідувана своєрідною національною елітою Речі Посполитої, зрештою дала змогу витворити етносоціальний міф та стати національним символом, що слугував винятковою візитівкою серед нобілітетів інших країн Європи. Звернення до теми зумовлене потребою формування в Україні національно свідомої політичної еліти та нації сьогодення, які, поряд з усвідомленням своєї «історичної залежності», мали б зрозуміти й національну унікальність. Сформований історіографією та ймовірно дещо романтизований письменниками образ шляхтича-сармата, для якого ідея благородності, честі, справедливості, винятковості своєї країни були гаслами життя, може стати не ідеалом, а повчальним для наслідування сюжетом історії. Отже, обрана нами для дослідження тема, має наукове, суспільно-політичне та морально-ціннісне значення, а відтак і видається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предметний інтерес до вивчення сарматизму виявляли, передусім, польські дослідники. Дослідження феномену сарматизму виявилось у працях Т. Хшановського [1], З. Куховича [2], Т. Маньковського [3], Я. Мачиєвського [4], Т. Ульви-ча [5]. Втім, означена проблема ще не стала предметом спеціального дослідження.

Метою дослідження є висвітлення загального тренду прояву сарматизму як шляхетського феномену в окремих сюжетах суспільно-політичного та повсякденного життя шляхти Речі Посполитої у період раннього Нового часу.

Виклад основного матеріалу. Особливе позиціонування окремішності свого привілейованого походження було однією із характерних (прикметних) рис політичного розвитку Європейських країн, особливо раннього Нового часу. Історіографічні концепції походження народів від давніх їх предків стали актуальними для епохи Ренесансу та раннього модерну. Як правило, вони не лише розкривали історію походження держави чи народу, але й вирішували цілком визначені політичні завдання. Так, наприклад, Дж. Бокаччо обґрунтував першість мешканців Італії як спадкоємців величної античної культури Римської імперії над варварами-германцями [6, 121].

Виняткове становище шляхти у соціумі та державі стало причиною та спонуканням до витворення виняткових елітарних елементів самосвідомості. Так, за висловом британського дослідника, К. Кіда, відокремлена привілеями верхівка практично кожної європейської країни намагалася витворити власну історичну модель своєї винятковості та окремішності [7, 14].

Одним із таких способів самовираження стала ідеологія польської та руської шляхти Речі Посполитої, котра увійшла в історію під загальним поняттям «сарматизм». Під цим терміном прийнято вважати систему світоглядних засад, поведінкових реакцій, стилю та способу життя польської шляхти [8, 67].

Та все ж виникає питання, чому така форма ідентифікації еліти Речі Посполитої сформувалася, стала можливою та набула такого піднесеного злету саме у XVI–XVII ст.? Чому саме польську шляхту прийнято асоціювати із Сарматією? Чи вписувалася органічно у витворену ідеологічну схему сарматизму руська шляхта? Якими були ті суспільно-політичні реалії, що стали поштовхом до витворення окремішності такої концепції походження еліти, та зрештою, що від початку побутування позначав терміном «сарматизм» сам шляхтич, «вогонь і залізо вільного лицарства» [9, 43].

Слід вказати, що зміст та наповнення поняття «сарматизм» змінювалися впродовж століть. На межі XIX–XX ст. виникло «етнографічне розуміння» сарматизму як стилю життя. Тут сарматизм виступає як сукупність інтересів, уявлень, звичаїв шляхти старопольського періоду історії, що охоплює кінець XVI – першу половину XVIII ст. [10]. Своєрідним продовженням започаткованої традиції стало трактування сарматизму з позиції «історичної антропології», тобто історії повсякдення [11]. Окремі дослідники розглядають сарматизм як польський різновид європейської культури бароко або ж комплекс принципів та смаків єдиної ідеології (так його визначав польський історик мистецтва Т. Хшановський) [12; 9].

Ймовірно, це зумовлено різними підходами дослідників до визначення сарматизму. Та основна ідея навіть з плином часу лишалася сталою. Фактично концепція була прив'язана до етногенетичного міфу, згідно з яким племена «войовничих сарматів», що на той час трансформувалися у шляхетський стан, нібито свого часу підкорили місцеве населення, створивши з часом державу «золотої шляхетської вольності» Річ Посполиту [13, 304].

Вперше це поняття вжив польський історик та дипломат Я. Длугош: «давніми ж письменниками та істориками країна ця іменується як Європейська Сарматія, і як русини, так і поляки іменують себе сарматами». На думку історика, така назва є вповні прийнятною та справедливою позицією давніх істориків. Також дослідник відзначив, що Сарматськими називали і гори, котрі відділяли Польщу та Русь від «паннонців» [14]. Утім, у сучасній йому шляхті історик зовсім не вбачав надзвичайних виняткових якостей сарматів: ні доблесті, ні звитяги, ні благородності. Очевидно, пишучи свою Хроніку, він мав на меті передати суто історичні реалії, не вдаючись до ототожнення сарматів винятково зі шляхтою, а тим паче із їхніми благородними рисами, способом життя чи поведінковими стереотипами.

Окремі дослідники утвердження цього поняття вбачають, передусім, у відображенні особливостей менталітету і виявляють у творчості М. Меховського. Зокрема, мова йде про його трактат «Про дві Сарматії», виданий у Кракові 1517 р. Загалом Мацей із Мехова був компілятором свого попередника – Я. Длугоша. Проте слід врахувати наступні обставини: по-перше, Хроніка Я. Длугоша закінчується 1480 р. зі смертю історика. Натомість М. Меховський зумів пролонгувати її до 1506 р. Тому, якщо перша частина є здебільшого компілятивною, то друга представлена самодостатнім авторським доробком [15].

У польській історіографічній традиції першої половини XVI ст. сармати асоціювалися головню зі слов'янами. Особливу роль в утвердженні цієї концепції слід відвести історикові М. Бельському, надто популярного у шляхетських колах. Зокрема він писав: «явно та зрозуміло, що ми і є сармати, і все, що про них написано, слід розуміти, як написане про наших пращурів...» [16, 105].

Ймовірно, причини «прив'язки» шляхти до такої елітарної концепції своєї генези, як сарматизм, слід шукати у позиціях самих шляхтичів, котрі своєю діяльністю намагалися прив'язати легенду свого роду до сарматів. Вірогідно, що потреба у цьому була надто вагомою, адже здобуття широких привілеїв та прерогатив мало підкріплюватися знатністю походження.

Соціальний розвиток Польщі у XVI ст. суттєво різнився від Центральної Європи. Можна погодитися із думкою дослідниці М. Лескінен, що прикметною особливістю польського, передусім шляхетського, соціуму була його станова структура, що визначала не стільки майнове, скільки соціальне становище людини. Звідси слідує і невизначеність та соціальна рухливість соціальних груп у межах такої суспільної структури [17, 178].

Можна погодитися з тезою про те, що сарматизм, як домінуюча тенденція самосвідомості польської еліти, формувалася в епоху пізнього Ренесансу, у шляхетському середовищі на ґрунті особливого політико-правового статусу цього привілейованого (часто самою ж шляхтою) стану в суспільстві й державі [18, 1–4].

У XVI–XVIII ст. права шляхти в політичному житті Речі Посполитої набули вагомості та юридично-правового закріплення, але своєю конституційною боротьбою шляхта послаблювала державний організм. Витоки таких тенденцій можна спостерігати ще у 1505 р., коли було прийнято Радомську конституцію. Король був позбавлений права видавати закони без згоди на те Сейму. Будь-які зміни до законів та введення нових законодавчих актів монарх мав узгоджувати із двома палатами Сейму. У 1573 р. шляхта здобула право брати участь у виборах короля, що фактично перетворило Річ Посполиту на шляхетську республіку. Усталення принципу «*liberum veto*», за яким усі рішення сейму могли бути прийняті тільки за одностайної згоди всіх делегатів, давало можливість стратегію політичної поведінки зосередити у руках шляхти [19, 269].

Вимога одностайності у прийнятті сеймових рішень вважалася однією з головних ознак шляхетської вольності, оскільки змушувала дослуховуватися до позиції меншості та приймати рішення винятково шляхом консенсусу. До того ж, *liberum veto* поступово перетворилося на засіб політичних маніпуляцій з боку магнатських угруповань, відкрило шлях до втручання в життя країни сусідніх держав, та зрештою стало одним з головних чинників поступової руйнації інститутів шляхетської демократії та держави загалом. Магнати, котрі контролювали місцеві сеймики, легко добивалися делегування на загальнодержавний Сейм, а ті могли легко не допустити прийняття рішення, невігідного їхньому патрону та зірвати засідання, проголосувавши проти тієї чи іншої ухвали. Від середини XVII ст. подібна практика набула загрозливих обрисів. Вперше роботу Сейму було зірвано у 1652 р. [20, 242–243].

Обмеження королівської влади відбувалося і у виконавчій та судовій сферах. Запровадження принципу виборності короля, який мав по сходженню на стіл присягати шляхетському

стану було одним із принципів *Pacta Conventa* [21]. Саме згідно *Pacta Conventa* монарх Речі Посполитої обмежувався у веденні зовнішньої політики [22, 6]. Така присяга надавала королю значних майново-фінансових обов'язків. Крім того, вона суттєво доповнювалася Генриховими артикулами, що дозволяли королю провадити зовнішню політику, проте порадившись попередньо із Сеймом. Шляхта не забула забезпечити своє становище, адже дозвіл на ведення самостійної зовнішньої політики дав би змогу королю заручитися підтримкою іноземних країн. Невиконання ж зобов'язань з боку короля давало шляхті право на легітимний спротив шляхом оголошення рокошу та створення конфедерації, постанови котрої мали силу сеймових ухвал [22, 246]. Та такий хід подій не означав боротьби чи суперництва шляхти та короля, адже тривали час такий стан був задовільним для всіх. Хоча й стабільним такий баланс політичних сил теж назвати не можна. Прикладом, що підтверджує цю тезу, може слугувати «польський Уотергейт» 1592 р., коли відбувся суд над королем Сигізмундом III, після викриття його планів передати корону Габсбургам. Так, у 1592 г. було укладено принцип «*rex regnat, sed non gubernat*», вперше вжитий Яном Замойським [23, 92].

Висновки. Таким чином, сарматизм як етнокультурна концепція, поширювався, в першу чергу, серед шляхти і самою ж шляхтою, набуваючи дедалі більшого міфологічного та ідейного забарвлення. Поширення такої концепції походження еліти у середині XVI ст. не є дивним, адже це відповідало запитам того часу, зокрема, процесам, започаткованим Люблінською унією. Саме цей історичний момент дав законну можливість польській шляхті проїнятися духом ідеї «сарматизму». Сарматська легенда закріпила авторитет привілейованого стану Речі Посполитої наявністю давніх та престижних коренів. Політичний аспект піднесення шляхетського стану в поєднанні з юридичною легітимністю набутих привілеїв давали можливість не лише сформувати привілейовану спільноту, а й виробити засади спільного ідейного походження. Зрештою, сарматизм став важливим етапом у формуванні польської національної ідентичності, без якого, за висловом польського історика М. Маркевича, історію Речі Посполитої не зрозуміти.

Список використаної літератури

1. Chrzanowski T. *Sarmatow drogi ku Europie* / T. Chrzanowski // *Teksty*. – 1974. – № 4. – С. 43.
2. Kuchowicz Zb. / *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku* / Zbigniew Kuchowicz. – Łódź, 1957. – 420 s.
3. Mankowski T. *Genealogia sarmatyzmu* / Tadeusz Mankowski. – Warsaw, 1946. – 156 s.
4. Maciejewski J. *Sarmatyzm jako formacja kulturowa* / J. Maciejewski // *Teksty*. – Warszawa, 1974. – № 4. – С. 22–23.
5. Ulewicz T. *Sarmacja. Studium z problematyki słowianskiej XV–XVI wieku* / Tadeusz Ulewicz. – Krakow, 1950. – 200 s.
6. Васильев А. Г. Сарматизм: исторический миф и его роль в формировании польской национальной идентичности / А. Г. Васильев // *Диалог со временем: альманах интеллектуальной истории*. – М., 2007. – Вып. 21. – С. 184–216.
7. Kidd C. *British Identities Before Nationalism: Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World: 1600–1800* / Colin Kidd. – Cambridge University Press, 2006. – 302 p.
8. Tazbir J. *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce w XVI i XVII w* / Janusz Tazbir. – Warszawa, 1967. – 245.
9. Chrzanowski T. *Sarmatyzm: dawnei mit* / Tadeusz Chrzanowski // *Wędrowkipo Sarmacji Europejskiej*. – Krakow, 1988. – 335 s.
10. Gloger Z. *Encyklopedia staropolska ilustrowana* / Zygmunt Gloger. – Т. 2. – Warszawa, 1958. – 334 s.
11. Kuchowicz Zb. / *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*. Zbigniew Kuchowicz. – Łódź, 1957. – 223 s.
12. Mańkowski T. *Genealogia sarmatyzmu* / Tadeusz Mańkowski. – Warszawa, 1946. – 445 s.
13. Яковенко Н. *Нарис з історії України* / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2009. – 584 с.
14. Длугош Я. *Анналы или хроники славного королевства Польши* / Ян Длугош. – [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/>
15. Меховский М. *Трактат о двух Сарматиях* / Мацей Меховский. – М., 1936. – 301 с.
16. Pelc J. *Sarmatyzm a barok* / Jozef Pelc // *Problemy literatury staropolskiej*. – Т. 1. – Wrocław, 1972. – 105 s.
17. Лескинен М. В. *Мифы и образы сарматизма* / Мария Войтовна Лескинен. – М. : Ин-т славяноведения, 2002. – 178 с.
18. Міщук Г. *Польський сарматизм* / Г. Міщук // *Матеріали Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції*. – Житомир, 2012. – С. 1–4.
19. Лизогуб В. *Формування станових прав шляхти на українських землях у XVI–XVIII ст.* / В. Лизогуб // *Форум права*. – 2010. – № 3. – С. 268–272. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10lvauzc.pdf>.
20. Однороженко О. *Українська (Руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада* / О. Однороженко – К. : Темпора, 2011. – 422 с.
21. Kwarczyński P. *The Origin of the Name «Pacta Conventa» in 1573* / Paul Kwarczyński // *The Slavonic and East European Review*. – Vol. 37 – 1959.

22. Звягіна О. М. Дипломатія Королівства Польського та Речі Посполитої у кінці XV– на початку XVII ст. / О. М. Звягіна // Гілея. – 2013. – № 71. – С. 316–321.
23. Kowalski J. Polacy – narod Sarmatia / Jacek Kowalski. – Warszawa, 2008. – 288 s.

Анотація. *Котиченко А. А. Сарматизм – етносоціальний міф шляхетського походження. Статтю посвячено дослідженню суті і впливу доктрини сарматизма на шляхетську Речі Посполитої. Обозначено соціально-політичні передумови виникнення і розповсюдження концепції походження еліти Речі Посполитої.*

Ключеві слова: сарматизм, Речь Посполитая, шляхта

Summary. *Kotichenko A. Sarmatyzm – ethno-social myth of the nobility origin. This article focuses on the doctrine of sarmatyzm as the conception of nobility in Rzeczpospolita in early modern period. Almost all directions of the everyday nobilities mind and life were formed at that period, among them military life, family life, appearance and even cuisine. Some of them had created the typical portrait of the nobleman, which also determined his character and behavior. The author made an attempt to highlight the whole social and political aspects of the development of this doctrine. The main attention is paid on the historiographical aspect the problem. The author marked that the popularization of this doctrine was connected with many factors, but it was made the noblemen in their society. The mentioned problem had discursive root that why it is often called of historical myth of the nobility origin. The supporter of different directions often had their own view on the development of this conception. Besides, the problem had rather important political significance that transformed the outlook of nobility, its wardrobe and behavior.*

Key words: sarmatyzm, nobility, schlachta, Rzeczpospolita, early modern time, everyday life

УДК 477.4«14/17»–058.232.6

А. І. Касян

ВОЛОСТЬ ЯК СУСПІЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ФОРМА СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ

У статті розглянуто волость як форму суспільно-територіальної сільської громади. Автор відстежує основні етапи її розвитку в період Середньовіччя на території Наддніпрянщини, у порівнянні з іншими регіонами, країнами.

Ключові слова: волость, сільська громада, Наддніпрянщина

Постановка проблеми. Автор уже неодноразово торкався проблеми еволюції поняття «волость» від часів княжої Русі до періоду її остаточної ліквідації в першій чверті XX ст. Характерно, що «волость» є одним із основних слів 'яньсько-мовних термінів, котрими позначали територію, яка перебувала під владою певної особи або групи осіб. Поступово «волость» набувала значення чи не основної суспільно-територіальної форми сільської громади, якраз воно і є предметом нашої розвідки. Основна увага в статті приділена території Наддніпрянщини, яка проаналізована в порівнянні з іншими регіонами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена проблема не була предметом окремого дослідження. Хоча питання суспільно-територіальних громад активно студіював А. Гурбик. Сільська громада стала предметом його дисертаційного дослідження, а тематичну монографію історик присвятив еволюції соціально-територіальних спільнот у середньовічній Україні. З дореволюційних авторів використано працю А. Градовського. Також опрацьовано доробок авторів, які побіжно торкалися питання еволюції волості в період Середньовіччя. Зокрема публікації І. Лисяка-Рудницького, І. Стороженка, М. Владимирського-Буданова.

Метою дослідження є висвітлення волості як однієї з основних форм суспільно-територіальної громади на теренах Наддніпрянщини в період Середньовіччя.

Виклад основного матеріалу. На теренах середньовічної Київщини, Волині та Галицького Прикарпаття волость існувала не лише як територіальна одиниця, а й була однією з основних суспільно-територіальних форм сільської громади в Україні-Русі. А. Гурбик відзначає, що виявлені джерела фіксують риси волосної громади на українських землях у XIV–XV ст. Хоча протягом XVI ст. регіон існування волосної форми територіальної громади звужився й охоплював переважно Північну Київщину, Галицьке Прикарпаття і частково